

СУЧАСНИЙ ПІДРУЧНИК – СПЕЦИФІЧНА КОМПЛЕКСНА ІНФОРМАЦІЙНА МОДЕЛЬ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ©

MODERN TEXTBOOKS AS SPECIFIC COMPREHENSIVE INFORMATION MODEL OF EDUCATIONAL PROCESS

Л. Онищук, 2015

Інституту педагогіки НАПН України, Київ

Анотація. У тезах висвітлено загальні проблеми теорії підручника, зокрема: здійснено аналіз сутності поняття «підручник», педагогічних функцій підручника, проблеми удосконалення його структурних елементів тощо.

Ключові слова: аналіз, підручник, структурні елементи.

Abstract. In theses covers general problems of the textbook theory, including: the analysis of the essence of "textbook" concept, textbook pedagogical functions, problems of improving its structural elements and more.

Keywords: analysis, textbook, structural elements.

Україна XXI століття світовою спільнотою проголошено інформаційним. Саме тому сучасний підручник, як специфічна комплексна інформаційна модель освітнього процесу, має жваво реагувати на його виклики, щоб виконати соціальне замовлення на освічену людину. Аналіз літературних джерел і результатів наукових досліджень показав, що сучасний підручник є ефективним засобом управління самоосвітньою діяльністю суб'єктів навчально-виховного процесу (Н. Басай, С. Капран, М. Солдатенко та ін.); формування предметних і професійних компетентностей (Н. Бібік, О. Ов-чарук, О. Пометун, О. Савченко та ін.); має задовольняти дидактичні вимоги до підручників з освітньої галузі „Технології” (В. Вдовченко, П. Левін, Н. Левченко, Т. Мачача та ін.); створювати передумови для всебічного розвитку учнів, формування логічних прийомів доказового викладу ними отриманих знань і сприяти розвитку їхнього мислення й пам'яті (Д. Зуєв, І. Лернер та ін.). Ключовим поняттям досліджуваної проблеми є загальновідоме, формалізоване поняття „підручник”. Його тлумачення досить широко представлено в довідковій і науково-методичній літературі. Воно вказує на його двоєдину сутність, яка актуалізується в контексті означеної проблеми. Підручник залишається важливим джерело знань, носієм змісту освіти; засобом навчання, що сприяє засвоєнню навчального матеріалу [1].

Ознайомлення з теорією підручника, теоретичним доробком вітчизняних і зарубіжних учених, практикою створення сучасних підручників, посібників, довідкової літератури тощо дало можливість з'ясувати, що їх педагогічні функції ускладнюються й урізноманітнюються. Зокрема, реалізація інформаційної функції тісно пов'язана з дотриманням нормативної вимоги щодо наукового викладу змісту навчального матеріалу в поєднанні з його

доступністю; формуванням ставлення суб'єктів учіння до навчальної діяльності, що проявляється в їхніх емоціях і розкривається через сутність поняття „мотиваційна функція”. У контексті заявленого слід відмітити, що мотиваційна функція пов'язана з необхідністю виховання в суб'єкта учіння пізнавального інтересу до навчального предмета та матеріалу підручника. Окрім того, в процесі забезпечення мотиваційної функції важливу роль відіграє не лише відбір і методичні прийоми викладу навчального матеріалу, а й мова і стиль підручника. Надзвичайно актуальною функцією підручника є функція управління засвоєнням знань та інших компонентів змісту освіти. Це пояснюється тим, що сучасний підручник є прообразом, моделлю процесу навчання. Його пріоритетним завданням залишається не лише виклад основ наукових знань, але й забезпечення управління навчально-пізнавальною діяльністю суб'єктів учіння в процесі засвоєння знань та оволодіння ними прийомами розумової й практичної діяльності [2].

Сучасний підручник – опосередкована ланка між учителем і учнем. При цьому викладач (учитель) є посередником між підручником і суб'єктом учіння. У цій системі простежується три групи відносин, які являють собою три підсистеми: викладач (учитель) - підручник; викладач (учитель) - суб'єкт учіння; суб'єкт учіння-підручник. Перша підсистема підпорядковується двом наступним. Учитель працює з підручником для того, щоб, по-перше, організувати навчальний процес, по-друге, – спрямовувати самоосвітню діяльність суб'єктів учіння на роботу з підручником, який є другим джерелом знань після (викладача) вчителя.

Отже, підручник у системі викладач (учитель)-підручник-суб'єкт учіння є водночас провідним знаряддям праці. За цієї обставини ставлення суб'єктів освітньої діяльності до підручника має ґрунтуватися на загальній закономірності щодо ефективності використанні знарядь праці: чим більше вивчені знаряддя праці, тим більше від них буде користі. У цьому контексті виникає цілком закономірне питання: як має будуватися робота викладача (вчителя) з підручником, щоб виявити та використати закладені в ньому можливості. Як свідчать результати освітньої практики, виявлення закладених можливостей підручника відбувається на двох рівнях. На першому рівні викладач (учитель) є посередником між суб'єктом учіння і підручником. Основною його задачею є вчити суб'єктів учіння роботі з матеріалами підручника. Підручник – опора викладача (вчителя) при розробленні складових педагогічного процесу на всіх його стадіях – від розроблення його задуму до його вирішення [3].

Основними джерелами, що актуалізують означену проблему та визначають цільові настанови щодо функціонального призначення підручника, є: навчально-програмна документація; законодавчо-нормативні засади освітнього процесу; результати вибіркового аналізу підручників і навчальних посібників; результати досліджень проблем сучасного підручника, які сьогодні носять міждисциплінарний характер. „Стратегія створення підручника, як компонента науково-методичного забезпечення цілісного змісту освіти” [4], передбачає творчу співпрацю його автора з

учителями, метою якої є виявлення труднощів, які вони зазнають у роботі з підручником. Опитування суб'єктів освітньої діяльності засвідчило: серед масиву проблем є так звані щоденні, які їм приходится вирішувати. Це такі, як: проблема виявлення і використання можливостей підручника та проблема підвищення результативності процесу навчання. Результативність освітнього процесу зумовлюється і залежить від кваліфікованого розроблення його етапів: від теоретичного задуму до його логічного завершення. Його реалізація процесу передбачає дотримання алгоритму таких дій, як: аналіз матеріалів підручника, його текстових і позатекстових компонентів; виявлення підтексту, який закладено в матеріалах підручника, та осмислення „логічної структури навчального матеріалу” [5].

Ґрунтовний аналіз матеріалів підручника спрямовується на виявлення можливостей матеріалів підручника з використанням таких питань: що дано? як дано? для чого це дано? чому саме так, а не інакше дано? що й як із матеріалів підручника необхідно використати, а що має бути видозміненим? чи є достатнім матеріал підручника? чи потребує доповнення, зміни? якщо так, то якою мірою? Ефективність використання суб'єктами навчально-виховного процесу підручників обумовлюється і залежить від кваліфікованого розроблення вченими супровідної до них документації у формі додатків (йдеться про розроблення методики виявлення й використання матеріалів підручника, навчальних посібників, методичних рекомендацій тощо). Вона може бути підготовлена авторами підручників за іншою редакцією, наприклад: теоретичні і методична інтерпретація матеріалів підручника з певного навчального предмета; принципи, методи і прийоми розкриття змісту навчального матеріалу з певного навчального предмета; аналіз навчального матеріалу як цілісного утворення в поєднанні з аналізом окремих його елементів з певного навчального предмета; методика роботи з додатковими текстами; дослідницька робота над підручником тощо. Саме така науково-методична допомога вчених дасть можливість кваліфіковано виявляти ієрархічну структуру тексту; виділяти його головні та провідні положення; з'ясувати значення кожного елементу, їх характер – обов'язковий чи ознайомлювальний; визначати засоби впливу на особистість; виявляти передбачувані труднощі та розробляти способи щодо їх подолання.

Аналіз результатів освітньої практики показав, дотримання вчителями настанов щодо аналізу матеріалів підручника дають можливість виявити методологічні засади та дидактичні цілі вивчення питання (підтеми, теми, навчального предмета); способи логічного й методичного оброблення матеріалів підручника; місце теми в системі навчального предмета та загальній системі навчання; труднощі для учнів, що виникають у роботі над підручником. Щоб підручник залишався ефективним знаряддям праці, вчені мають спрямувати свої зусилля на забезпечення доступності змісту підручника через вилучення надмірно складного та другорядного матеріалу; розроблення супровідної документації (додатків) до підручників; розроблення тематики фундаментальних і прикладних досліджень, присвячених проблемам сучасного дослідження.

Література

1. Грицевський І.М., Грицевська С.Э. От учебника – к творческому замыслу урока / И.М. Грицевський, С.Э. Грицевская: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 207 с.
2. Маркушевич А.И. Размышления о судьбах ученика / А.И. Маркушевич. – В. кн.: Проблемы школьного учебника. – М., 1974, вып. 1, с. 9-10.
3. Розенберг Н.М. Учебник для средних ПТУ: структура, содержание, пути совершенствования / Н.М. Розенберг.: Метод. пособие. – М.: Высш. шк., 1986. – 127 с.
4. Сігіда Т.В. Стратегія створення підручника як компонента науково-методичного забезпечення цілісного змісту освіти [Текст] / Т.В. Сігіда // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. – К.: Пед. думка, 2011. Вип. 11. – С. 73-79.
5. Сохор А.М. Логическая структура учебного материала / А.М. Сохор. – М., 1974. – 216 с.
6. Терехов И.М. Учебник. – БСЭ, 1977. - т. 27, с. 151-152.